

Ridderhofstad Bottestein

De beknopte geschiedenis van een woontoren met pretenties

Rens Wiegeraad

Wapen van Bottestein

Na de IJsselsteinse oorlog (1510-1511) keek het bestuur van de Staten van Utrecht tegen een berg schulden aan en een lege staatskas. De invoering in 1512 van een belasting op huizen leek een probaat middel om de financiële nood het hoofd te bieden. De adel, die een vaste vertegenwoordiging had in het bestuur, wist voor zichzelf een fiscale vrijstelling uit te onderhandelen: door het hebben van een riddermatig huis viel men buiten de heffing. De woontoren Bottestein bij Vleuten was zo 'n huis. Als er tweehonderd jaar later nagenoeg niets meer van over is, weet het zich echter te ontpoppen als prestigieuze object.

De fiscale vrijstelling

Jonkvrouwe Mechteld Jansdr. Utenham (†1522) bezat in 1512 het leen Bottestein, vallend onder de heerlijkheid Vleuten. Het terrein was circa 40 morgen groot. Daarop stond de woontoren Bottestein. Ze was gehuwd met Godert de Coninck (†1528) die op last van de bisschop van Utrecht in juli 1528 werd onthoofd. Of Mechteld vrijgesteld werd van huisgeld voor de woontoren Bottestein was afhankelijk van de vraag of zij voldeed aan de voorwaarden van de vrijstelling zoals die door de Staten in 1512 waren opgesteld. Het begint er mee dat zich op een leengoed -zeker als het een behoorlijke omvang had- meerdere hofsteden konden bevinden. Een hofstede was in de meeste gevallen een boerderij (bouwhuis) en soms een woning. En om dit laatste ging het de Staten. Een ieder die kon bewijzen tot de Nederstichtse adel te behoren en in het bezit was van een verdedigbaar huis met ophaalbrug, zou vrijgesteld worden van het betalen van huisgeld voor die hofstede. Vrijwel direct ontstond er discussie hoe die hofstede op onderdelen nu precies gedefinieerd diende te worden.

Na jaren van debatteren waren de voorwaarden in 1536 (!) eindelijk uitgekristalliseerd. De bedoeling was dat alleen woningen (met inbegrip van een bouwhuis) die omgracht waren en bijgevolg een ophaalbrug hadden, een beroep op de vrijstelling zouden kunnen doen. Deze woningen dienden dan wel riddermatig te zijn. En daarvan was sprake indien men zich er in tijden van nood op kon terug trekken met lijf en goed, zonder verdere zorgen. Voldeed zo'n hofstede aan de voorwaarden dan werd het omgedoopt tot een fiscale ridderhofstede. Het hielp echter niet en de verzoeken tot vrijstelling bleven zich opstapelen. Frederik de Coninck die, na het overlijden van zijn moeder Mechteld, de nieuw leenman was geworden in 1524, zag pas op 15 februari 1538 dat de Staten een piep klein stukje van zijn leengoed, woontoren Bottestein, op de lijst van vrijgestelde objecten plaatste als erkende ridderhofstede (later ridderhofstad genoemd).

BOTTESTEYN, Leenroerig aan den Huyse den Ham.
Frederick de Conink, na doode van Mechteld, Jans dochter Uyt en Ham, zyn Moeder, by Frederik Uyt en Ham Anno 1524. den xxv dach in November daar mede verlyd. Lyftocht Joffer Alpher, Beernd Proeyten dochter, zyn huysvrouw Anno 1531. den dertigsten dach in Meerte.

Opname in de lijst van 15 februari 1538

De ironie van het lot wil dat na zevenentwintigjaar getouwtrek door de adel om hun woning op de lijst te krijgen, de Staten in 1539 de stekker uit het huisgeldproject trok en overging op het heffen van een soort grondbelasting: 'oudschildgeld'. De lijst met vrijgestelde erkende ridderhofsteden kon vervolgens de prullenbak in.

Een tweede leven

Na ongeveer vijftigjaar, rond 1590, stoft men het fiscale begrip ridderhofstad nog eens af. Niet voor belastingdoeleinden maar om ongebreidelde toelating tot het ridderschap van Utrecht aan banden te leggen. Om toe te kunnen treden, diende men o.a. een goed gedocumenteerd en beschreven 'riddermatig goed' te bezitten en daarmee werd dan alleen een huis bedoeld en geen grondgebied. Net zoals in de andere gewesten probeerde het ridderschap de gelederen gesloten te houden voor 'bedelaars met een gouden randje' oftewel niet-adellijke regenten en rijke kooplui. Dit riddermatig goed zou dan symbool staan voor het oeroude adellijke karakter van de aspirant leden. Maar aan welke criteria diende dit riddermatige huis, te voldoen? Men dook in de archieven en stuitte op de lijst uit 1536. Het was al snel duidelijk dat men die naargeestige discussie niet nog een keer wilde doen, zodat men de op die lijst genoemde ridderhofsteden als uitgangspunt nam als 'beschreven' riddermatig goed. Dit betekende echter niet dat alles vlekkeloos verliep, want op de nieuwe lijst uit 1611 waren sommige ridderhofsteden niet meer terug te vinden en andere, niet eerder beschreven, waren toegevoegd. Het begrip ridderhofstad werd in ere hersteld en werd nu synoniem aan 'riddermatig goed'.

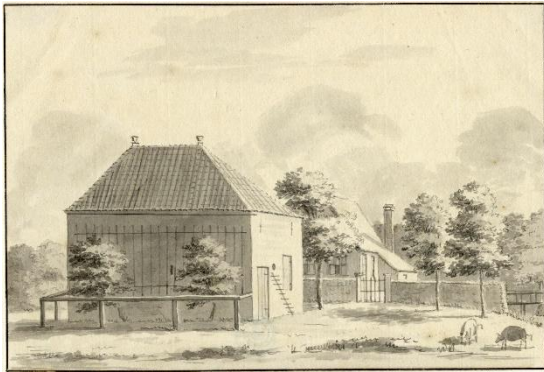
Het bezitten van een riddermatig huis werd gaandeweg een statussymbool ter onderscheiding van de 'wannabe's' met adellijke pretenties. In het verleden noemde men zich niet 'heer' van een fiscale vrijstelling. Dat zou ondenkbaar zijn geweest en het gebeurde ook niet.

Reconstructie ridderhofstad Bottestein met de woontoren (rechts) en de boerderij (links)

Maar honderd jaar later – ontdaan van haar belastingtechnische aspecten – kon de ridderhofstad muteren in een goederenrechtelijk riddermatig goed. Doordat er ook een vermogensrecht aan was komen te hangen, lagen de zaken ineens heel anders. 'heer van Bottestein' gaf aan dat men eigenaar was van een vastgesteld en beschreven riddermatig huis (ridderhofstad) met het recht toe te kunnen treden tot het ridderschap. De omvang van de ridderhofstad veranderde uiteraard niet. Het leen waarop de afgebakende ridderhofstad stond, kon ook nooit meeliften en bijgevolg niet in zijn geheel tot riddermatig goed opgewaarderd worden. Daar- in waren de Staten in elk geval altijd volstrekt helder geweest. De ridderhofstad (het riddermatige huis) werd nog steeds begrensd door haar omgrachting.

Teloorgang

Tekening omstreeks 1730. De toren is voor de helft gesloopt en in gebruik als schuur bij de boerderij.

Bottestein toe tot het ridderschap Utrecht. Maar waar is hij precies leenman van geworden? Want in die tussenliggende tijd is Bottestein langzaam vervallen van een trotse middeleeuwse woontoren tot een schuur bij een boerderij.

Het is duidelijk dat de afsplitsing rond 1640 maar één doel had, het isoleren van de ridderhofstad Bottestein. Alleen dat gedeelte vormde de toegang tot de hogere regionen in het bestuur van Utrecht. De rest was niet nodig. Dat het niet onderhouden hoefde te worden, lag aan de juridische opzet. In de discussie begin 1500 was duidelijk geworden dat een ruïne met een half gedempte gracht niet als een ridderhofstede kon worden aangemerkt, om de nog goed functionerende boerderij op het voorhof vrij te stellen van huisgeld. Maar er is weinig gezegd over het omgekeerde waarbij de ridderhofstad haar status ontgenomen zou worden als het tot de grond toe afgebroken zou worden. Die omstandigheid viel overigens wel negatief op. In 1799 werd enigszins verontwaardigd opgemerkt dat van Bottestein niets meer over was *‘schoon de bezitters van den grond in het Lid der Edelen beschreven worden’*.

De wederopbouw

Op topografische kaarten uit de 16^e eeuw komt huis Bottestein niet voor, in tegenstelling tot Den Ham en De Haar. Ook in de geschiedschrijving over de voortdurende schermutselingen in de 15^e eeuw tussen de graven van Holland en de bisschop van Utrecht wordt nergens huis Bottestein genoemd. En juist in die geschiedschrijving worden Den Ham en De Haar weer wel veelvuldig aangehaald als belegerde vestingwerken. Die rol als vestingwerk verklaart ook de opname op de kaarten. Hier komt nog bij dat er -ten aanzien van de bouwkundige aard- consensus bestaat dat huis Bottestein niet uit drie maar uit twee lagen bestond. Daardoor had het meer weg van een gewone woontoren dan van een goed verdedigbare vesting. Dit alles lijkt er op te duiden, dat huis Bottestein toch moeite moet hebben gehad om als verdedigbare woning voor de dag te komen. Het is verleidelijk te denken dat, om onder de vrijstelling te vallen, Vrederick of zijn moeder, er een niet al te grote opgave in hebben gezien om een gracht te laten graven en vervolgens een ophaalbruggetje neer te zetten.

Maar hoe dit ook zij, op kaarten uit de 17^e eeuw is huis Bottestein nog steeds niet aanwezig. Daarentegen staan Den Engh (ridderhofstad 1536) en Huis te Vleuten (ridderhofstad 1536), naast de eerder genoemde Den Ham en De Haar, dan wel op de kaart. De meest plausibele verklaring waarom huis Bottestein er niet op staat is gelegen in het feit dat het huis rond 1730 feitelijk niet meer bestaat. De gracht is dan nagenoeg gedempt; er rest nog slechts één bouwlaag, en die is als schuur onderdeel geworden van een boerenbedrijf. Dit verval moet zich over langere tijd hebben uitgestrekt waardoor huis Bottestein al in een vroeg stadium voor cartografen van onbeduidende betekenis is geweest.

Kaart van de Roy, circa 1750, met Bottesteyn

En dan gebeurt er iets merkwaardigs. Als in 1711 het boek van Ludens (Schatkamer der Nederlandse Oudheden) wordt gepubliceerd waarin hij een opsomming, met beschrijving, geeft van alle bezienswaardigheden in Nederland, noemt hij voor de plaats Vleuten, de ridderhofsteden Den Ham, Den Engh en Huis te Vleuten. Uit zijn voorwoord is te begrijpen dat hij bij het opstellen niet over één nacht ijs is gegaan en gedegen onderzoek heeft verricht. Dat hij Bottestein niet heeft opgenomen is dan ook niet merkwaardig, maar wel het gegeven dat Bottestein, ondanks Ludens, in de eerste helft van de 18e eeuw, tegen alle logica in, plotse-

ling op twee kaarten verschijnt. Bij Bernard de Roy (circa 1750) en Tegenwoordige staat (1758 - 1772) is Bottestein prominent opgenomen. Alle andere cartografen uit de 18^e eeuw schenken aan Bottestein, zoals al twee eeuwen het geval is geweest, geen aandacht. Het aardige aan de kaart van De Roy is, dat de drukker rechts onderin een advertentie heeft geplaatst: *'Indien iemands Hofstede ... in deze Kaart nog mogte manqueren, en hij de zelve gaarn daar in wilde gebracht hebben ... (gelieve contact op te nemen met de drukker)'*. Dit is niet kosteloos volgens de drukker, maar dan heb je ook wat. En precies in de periode dat de twee kaarten worden gemaakt, wordt in 1759 het boek van de 'Geheym-schrijver' uitgebracht. Dit klinkt enigszins mysterieus maar een geheimschrijver is globaal hetzelfde als een secretaris. Deze secretaris beschrijft wat er zoal te vinden is in de provincie Utrecht en komt ook in Vleuten. Hij noemt Den Engh, Huis te Vleuten en is lovend over Den Ham: *'het is aanzienlyk genoeg om een Riddermatig Huys te mogen genaamt worden'*. Maar dan gaat hij zich te buiten aan iets wat volstrekt onwaarschijnlijk moet worden geacht. Hij beschrijft eerst in bijna lyrische bewoording het prachtige landschap wat hij doorkruist als hij naar Bottestein loopt. Daar aangekomen zegt hij het volgende: *'Maar bovendeese alle is de Riddermatige Hofstad Bottestein aanzienlyk , en hier ook te vinden, geene de minste, en mag van wegen de bezittinge van de Hoog Mogende Heer Jacob van Utenbove, Gecommitteerde ter Vergadering van de Heeren Staaten Generaal, gepresenteerd worden; als zynde aan een Oord gelegen, daar de Natuur in hare verscheydene werkingen, alles wel wil voortbrengen, 't geen men van haar kan verwachten'*. Buitengewoon merkwaardig, want van huis Bottestein was rond 1750 nagenoeg niets meer over en wat er van restte was naar alle waarschijnlijkheid in gebruik als kippen- of varkensschuur. Het is dermate bizar dat K. Nanning in 1981 het wel aan durfde om te schrijven dat hij er niet aan moest denken dat de geheimschrijver is omgekocht door Carel van Utenhove. In dat perspectief zal Van Utenhove dan ook gereageerd hebben op de advertentie op de kaart van De Roy. Deze vorm van window-dressing, want dat is zeker een feit, zal allemaal een stuk goedkoper zijn geweest dan Bottestein weer helemaal in de oude staat terug te brengen.

Pretenties

Op 12 januari 1881 verschijnt er in het Haarlemsch Advertentieblad een opmerkelijke advertentie van de Utrechtse notaris E. de Balbian van Doorn. Een bekende notaris met een grote adellijke clientèle. Hij prijst in die advertentie o.a. gronden in Geldermalsen aan die behoord zouden hebben aan de voormalige 'riddermatigheid Bottestein'. Maar het is een typisch verkooppraatje van een 19e eeuwse notaris die -in een periode waarbij standsverheffing nog aan de orde van de dag was- met zelfbedachte terminologie aan die zucht wel voeding wilde geven. Want een riddermatigheid bestaat niet vermogensrechtelijk noch goederenrechtelijk. Het lijkt te suggereren dat het op een lijn te plaatsen is met een heerlijkheid, ambachtsheerlijkheid en ridderhofstad, maar dat is onmogelijk. Het woord riddermatigheid volgt namelijk uit het bijvoeglijk naamwoord riddermatig en is geen zelfstandig object. De Balbian, als notaris, wist dat er niet zoiets bestond als 'een riddermatigheid'. Het is een in deze context verzonden woord om geen andere reden dan de indruk te wekken dat een koper iets van oude adel op de kop zou tikken. Hij wist van de hoed en de rand op dit gebied en was als geen ander ervan op de hoogte dat een ridderhofstad beperkt bleef tot zijn omgrachting en nooit verder dan dat zou reiken. Het idee dat de ridderhofstad Bottestein in Vleuten zich zou uitstrekken tot Geldermalsen is even goedkoop als doorzichtig. Daarbij was er niets 'voormalig' aan. De ridderhofstad bestond gewoon nog en was eigendom van Jhr. Karel Ram, heer van Bottestein. Het is, (en was ook toen) niet strafbaar omdat er niets op tegen is om bij het aanprijzen van producten een zekere overdrijving te gebruiken en te larderen met woorden als b.v. 'riddermatigheid' dat in het gegeven geval betekenisloos is. Een soort autoverkoper dus, die de argeloze koper op een buitenkans wijst nu de occasion naar zijn zeggen 'van een oud vrouwtje' is geweest. Dat hij die absurditeit ook nog in de akte vermeld, maakt niet dat er rechten aan kunnen worden ontleend. Dat verhindert de absurditeit namelijk zelf. Dit neemt niet weg, dat men op de dag van vandaag in Geldermalsen nog kan menen dat men gronden in handen heeft of heeft gehad die behoorden tot het grondgebied dan wel landgoed van de 'voormalige' ridderhofstad Bottestein. Dan gebiedt de eerlijkheid toch om ook de sombere feiten te geven, op het gevaar af jarenlang gekoesterde illusies te verstoren.

Het riddergoed *Bottestein*, onder Geldermalsen, met ongeveer 19 bunders gedeeltelijk slechten grond, heeft in veiling f 66 000 opgebracht.

geeft (naar aanleiding van de eerder aangehaalde advertentie) een mededeling, waarbij over de opbrengst geschreven wordt aangaande de veiling van 'Het riddergoed *Bottestein*'. Het hoeft verder geen betoog meer, dat dit baarlijke nonsens is, omdat er nooit een 'ridder(matig)goed *Bottestein*' onder Geldermalsen bestaan heeft. Wilde men werkelijk iets van het riddermatig goed *Bottestein* bezitten, dan diende men in 1881 toch echt naar Vleuten af te reizen en een afspraak te maken met Jhr. Karel Ram, heer van *Bottestein*. Dat de percelen in Geldermalsen ooit in het verleden van een baron van Utenhove, heer van *Bottestein* waren geweest, maakt die percelen per definitie niet riddermatig en al helemaal niet 'des *Bottesteins*'. Ze zouden met enige fantasie hoogstens des Utenhove's kunnen zijn geweest maar dat spreekt verkoop-technisch weinig tot de verbeelding. Balbian zag met kunst en vliegwerk toch nog een

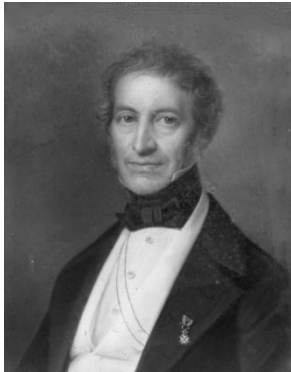
Openbare Verkoop
VAN HET LANDGOED
„GROENENDAAL“
en de voormalige Riddermatigheden genaamd
„De Oude Heemstede“
en
„Bottestein“.

Te Utrecht achter St. Pieter in het Notarishuis zal op *Zaterdag 29 Januari 1881* des middags ten 12 ure, ten overstaan van **Mr. E. C. U. DE BALBIAN VAN DOORN**, Notaris te Utrecht, in het openbaar worden verkocht:
De voormalige Riddermatigheid
„de Oude Heemstede“,
onder Jutphaas, bestaande in BOUW-, WEI- en BOSCHLAND, in den perc. kad. legger dier gemeente voorkomende Sectie D, Nos. 184 tot en met 189, en 188a, ter grootte van 14 hect. 86 aren 30 centiaren.
Het aangenaam gelegen met zwaar hout omgeven Buitenverblijf
„Huize Groenendaal“,
met KOETSHUIS en STAL, en aanhoorige WEI-, BOUW-, BOOMGAARD- en BOSCHLANDEN, te Jutphaas, in het Overeind, Hoog en Laag-Raven, in den perc. kad. legger dier gem. voorkomende Sectie D, Nos. 79 tot en met 102, 104 tot en met 108, 106a, b, c, d en e en 282; Sectie E. Nos. 261, 261bis, 262, 262bis, 333, 334 en 335, ter gezamenlijke grootte van 56 hectaren, 7 aren, 94 centiaren;
en eene HOFSTEDE op Laag-Raven onder Jutphaas, Sectie E, Nos. 477 en 478, ter grootte van 9 Aren.
De voormalige Riddermatigheid
„Bottestein“,
onder Geldermalsen, bestaande in HOFSTEDE met aanhoorige WEI-, BOSCH- en BOUWLANDEN, in den perc. kad. legger dier gem. voork. Sectie F, Nos. 240, 242, 266 tot en met 270, 272 tot en met 275, 549, 884 en 885, en Sectie B, Nos. 52, 56, 57, 87, 88 en 89, ter grootte van 19 Hectaren, 01 Are, 80 Centiaren.
De Landerijen munten uit door vruchtbaarheid en bevatten groote hoeveelheden steenaarde.
Alles te verkoopen in verschillende perceelen, in het breede beschreven bij afzonderlijke Verkoopboekjes met kaart, welke evenals alle andere inlichtingen te verkrijgen zijn ten kantore van bovengenoemden Notaris. (937)

Dat Balbian van Doorn in zijn opzet geslaagd was, werd op 2 februari 1881 door het Dagblad Zuidholland en 's-Gravenhage nog een keer bevestigd. Het blad

mogelijkheid het een met het ander aan elkaar vast te knopen. En dat lukte hem zo goed dat men bereid bleek een, voor die tijd (1881), vermogen neer te leggen voor gedeeltelijk slechte grond en een boerderij.

Het einde van Bottestein

Jhr. Willem Elisa Ram

Na Carel van Utenhove wordt zijn zoon Maurits Carel van Utenhove (1747-1780) de eigenaar. Hij wordt beschreven in de ridderschap Utrecht in 1776 met de ridderhofstad Bottestein. Vervolgens komt het in het bezit van diens zoon, Maximiliaan Louis baron van Utenhove (1772-1864). Als Maximiliaan de ridderhofstad uiteindelijk in 1855 verkoopt aan Jhr. Willem Elisa Ram (1786-1856), heeft het ridderschap Utrecht inmiddels opgehouden te bestaan door invoering van de Provinciewet in 1850. Voor Ram bestond het hebben van een gekwalificeerde ridderhofstad alleen uit de mogelijkheid zich 'heer van Bottestein' te noemen. En dat deed hij ook, al was het maar voor een paar maanden. Want in datzelfde jaar werd zijn zoon Jhr. Karel Jacob Adriaan Hendrik Ram (1829-1911) de nieuwe eigenaar en bijgevolg 'heer van Bottestein'. Ook Karel plaatste, rechtens juist, 'heer van Bottestein' achter zijn naam. Na diens overlijden in 1911 werd zijn zoon Jhr. Johan Hendrik Ram (1861-1913) de eigenaar. Zover bekend heeft Johan zich nooit 'heer van Bottestein' genoemd. Met zijn tragisch overlijden stierf het geslacht Ram in mannelijk lijn uit. Bij zijn overlijden erfden zijn twee zusters de 'ridderhofstad'. Van zijn jongste zus Johanna Henriette Ram (1872-1959), die in 1948 onder curatele werd gesteld wegens krankzinnigheid, zijn wel gegevens bekend waarin zij 'van Bottestein' achter haar naam plaatste. Met haar overlijden stierf het geslacht Ram ook in vrouwelijke lijn uit.

Maar hoe verging het met de ridderhofstad Bottestein in de zin van een stuk grond? Rond 1790 stond er niets meer op volgens de contemporaine geschiedschrijving. Evenwel staan de contouren van de gebouwen nog ingetekend op twee kadastrale kaarten uit het begin van de 19^e eeuw. Dat klopt niet voor wat betreft de woontoren maar lijkt wel van toepassing voor de boerderij op de ridderhofstad die nog tot zeker 1925 op topografische kaarten staat aangegeven. In 1890 wordt het eerste stukje grond, dat deel uitmaakt van de ridderhofstad, verkocht door Karel Ram. Karel moet hebben ingezien dat zijn geslacht weinig kans op overleven had. Hij had nog twee in leven zijnde kinderen en op dat moment geen kleinkinderen. Zijn dochters vielen als zodanig direct af, waarmee alle hoop op de schouders van Johan kwam te liggen. Doordat deze zich echter ontpopte als een getroebleerde uraniër, bleek dat ook die weg geen gunstige uitkomst zou bieden. Voor de in 1880 nieuw opgerichte vereniging "De ridderschap van Utrecht", was een ridderhofstad niet langer een vereiste. Dan bleef het recht op het voeren van de naam 'heer van Bottestein' nog over. Kennelijk liep het niet storm, want Karel zag er financieel meer heil in de grond van de ridderhofstad in delen te verkopen. En daar was veel meer belangstelling voor.